

Det politiska reportaget

Om ögonvitnessskildring som persuasivt medel

Gunilla Almström Persson

Abstract

This paper use rhetorical criticism methodology when investigating linguistic and rhetorical means in the reportage genre. The concept of eye-witness is explored in six reportage from the GDR-propaganda published in 1962. Through analysis of dialogue and perception in text, the notion of presence is discussed. An assumption is that presence in text can be of paramount importance for the technique of persuasion. It is claimed that presence might be communicated through dialogues. However the main impact of presence is connected to the perceptivity of the narrator. Values and arguments are highly emphasized when detailed descriptions are experienced by the narrator. Consequently the conclusion of the analysis is associated with the rhetorical concept *evidentia*. Finally it is claimed that the GDR-propaganda use reportage from industries and construction sites to show western countries the advances of East German version of socialism. The concept of political myth is introduced and is in the final discussion connected to the myth of technical development and the myth of progress. The theoretical framework consists of rhetoric, linguistics, and literary studies.

Keywords: persuasive communication, GDR-propaganda, reportage genre, dialogue, perception, *evidentia*, myth of progress

I det politiska arbetet är tidningar och andra nyhetskanaler självklara medel för kommunikation och påverkan. Påverkansförsök mellan länder och olika politiska system utgör inget undantag. Det finns ett antal sätt att utnyttja massmedier, varav strategiskt bruk av reportage är ett. Reportaget som en påverkande genre har uppmärksammats i den svenska medie- och propagandaforskningen. Man har bland annat studerat nyhetsreportage som medel för internationell påverkan, i första hand studier om reportage från krigsområden så som Kuwaitkriget 2003 (Andén Papadopolous 2005) och kriget i Ukraina 2014 (Nygren & Höök 2016). Påverkan mellan länder och olika ideologiskt grundade system, kan emellertid förekomma även i så kallat featureformat i snyggt layoutade månadsmagasin. Ett aktuellt exempel är

Islamiska statens digitala månadsmagasin *Dabiq* som publicerades på arabiska, engelska, tyska och franska under åren 2014–2016. Ett annat, tidigare exempel, är det östtyska månadsmagasinet *DDR-Revyn* som under åren 1956–1990 utgjorde en del av den östtyska utlandspropagandan.

I den här artikeln ska jag uppmärksamma featurereportage som strategiskt medel i internationellt riktade påverkansförsök. Det specifika materialet som studeras är en reportageserie från DDR-Revyn. Månadsmagasinet producerades av Liga für Völkerfreundschaft, utkom med 12 nummer per år (utom 1956 och 1990) och distribuerades till ett antal länder, däribland Sverige. Förbundet var en partikontrollerad organisation med särskilt uppdrag att, framför allt i västländer, sprida en positiv bild av staten DDR och den östtyska versionen av socialism omsatt i praktik. DDR-Revyn betraktades som DDR:s viktigaste skriftliga organ gentemot västvärlden (Abraham 2005:322). Förutom den svenska utgåvan publicerades tidskriften på danska, finska, engelska, franska, italienska och tyska.¹ Varje nummer omfattar reportage om bland annat kultur, utbildning, sport, lantbruk, teknologi och industri. Framför allt teknologi- och industrireportagen visar på framgång och utveckling i det östtyska systemet (Almström, Dahlin & Ström 2015). I stort sett alla nummer av DDR-revyn under 50- och 60-talen innehåller reportage om industri (Abraham 2005, Linderoth 2005). I den här artikeln har jag valt att undersöka en serie om sex industrireportage från staden Schwedt publicerade 1962. Reportagen representerar ganska väl DDR- Revyns innehåll och delar av Liga für Völkerfreundschafts budskap från den här tiden.

Retorisk kritisk analys

I arbetet med featurereportage som strategiskt påverkansmedel utgår jag från ett retoriskt perspektiv. Retoriken har som kunskapsintresse att förstå persuasiva praktiker och studerar hur människor påverkar varandras beteende och tänkande genom strategiskt bruk av bland annat text och bild (Foss 2009:4). Generellt ligger fokus på budskap och hur budskapet anpassas till specifika situationer. Retorisk analys benämns allt oftare retorisk kritik, för att markera den kritiska ansatsen i för retoriken typiska frågor som exempelvis hur ett budskap förstärks genom öppet redovisade argumentationsstrukturer och om dessa argument är hållbara och relevanta, hur informationsurvalet ser ut, om budskapet representerar verkliga förhållanden eller

¹ DDR-revyn finns på svenska bland annat i Kungliga bibliotekets samlingar.

frågor om vilken kunskap och vilket idégod som impliceras (Mral, Gelang & Bröms 2016:13–14). Paralleller till den kritiska diskursanalysen (jfr Fairclough 1992, Fowler 1992) framkommer bland annat i analysens utgångspunkt i språkbruket samt i antagandet att språklig form är förbunden med samhälle, maktrelationer och ideologier (Fischer, Mehrens & Viklund 2014).

Arbetet med retorisk kritisk analys sker i flera led. Vanligtvis utgår analysen från textens formelement, som kopplas samman med en specifik situation, för att övergå i en slutlig diskussion av textens persuasiva funktion ställd mot en större samhällelig fond (Mral, Gelang & Bröms 2016:13–14). Den retoriska analysen innebär i allmänhet en kombination av teorier och analysmetoder från flera olika discipliner.²

Det övergripande syftet med den här studien är att söka förståelse för reportaget som strategiskt medel för politisk påverkan över nationsgränser och mellan olika politiska system. En utgångspunkt är att DDR-Revyn och dess distribution till andra länder är en persuasiv praktik och att en situationsanalys, som jag återkommer till, är möjlig för reportageserien från Schwedt. De frågor som jag söker svar på i det specifika materialet är: Med vilka språkliga och retoriska medel söker avsändaren skapa påverkan i reportagen från Schwedt? Vilket budskap förmedlas och hur kan man förstå budskapet i relation till den retoriska situationen för DDR vid 1960-talets början?

Den retoriska situationen för DDR:s utlandspropaganda

Den retoriska analysen av budskap och retoriska medel i persuasiva praktiker ställs typiskt i relief mot kontext och retorisk situation (Mral, Gelang & Bröms 2016:13–14). Under de år som DDR existerade (1949–1990) bedrev den östtyska staten påverkanskommunikation riktad både till den egna befolkningen och till utlandet. Utlandspropagandan var i huvudsak adresserad till länder i väst. Den tidiga utlandspropagandan, från vilket den här undersökningens material är hämtat, syftade framför allt till att visa det östtyska socialistiska systemets fördelar och landets framgångar. Avsikten var att få ett diplomatiskt erkännande som självständig stat. Tack vare det avtal som träffades om två tyska stater 1972 (Grundlagenvertrag) vann DDR mycket riktigt också politisk legitimitet och fick därmed officiell status. Detta förde

² För en längre genomgång av retorisk kritik se Jon Viklunds artikel ”Retorisk kritik – en introduktion” i Fischer, Mehrens & Viklund (2014).

med sig att DDR erkändes som stat av en rad länder för att sedan bli medlem av FN 1973 (Seiler Brylla 2011:85–87).

Historikern Andreas Linderöth (2002) lyfter i sin avhandling fram hur speciell den retoriska situationen för utlandspropagandan var. Han säger att propagandan var förknippad med ett totalitärt politiskt system och dess ideologi, samtidigt som den sökte en diplomatisk hållning gentemot västländerna. Utmaningen låg i att ha diplomatiska strategier och samtidigt argumentera för ett socialistiskt totalitärt system, ett system som var olik målgruppens. Man kan heller inte bortse från det försvårande i att utlandspropagandan fördes i en tid i nära anslutning till andra totalitära systems propaganda så som Nazityskland och Sovjetunionen och därför hade starkt negativa associationer (Linderöth 2005:238–239, Seiler Brylla 2011:90–91).

Det ska dock påpekas att DDR-Revyn, som var en central del av Liga für Völkerfreundschafts utlandspropaganda, primärt nådde dem som redan var sympatisörer.³

Reportaget som genre

Hur kan reportage förstås som en resurs i persuasiva praktiker? Frågan om varför Liga für Völkerfreundschaft valde ett månadsmagasin med featurereportage för sin utlandspropaganda framstår som central. Svaret kan sökas i den komplicerade retoriska situationen där ett featurereportage möjliggjorde positiva presentationer av den egna staten utan att ha alltför påträngande propagandistiska och hyllande drag. Reportaget beskrivs som en litterär journalistisk genre med narrativ form och sceniska inslag. Det journalistiska syftet för med sig textpassager med sakframställan och information samtidigt som reportern förmedlar ”verkligheten på plats” som ögonvittne. Ögonvittnesskildringen innebär ett slags inlevelse och närvaro i texten. Detaljer i miljön, dialoger och berättarröst som fungerar som en förmedlande instans är karakteristiska drag för genren (Aare 2014:10, 34–35).

³ Den svenska läsekretsen bestod framför allt av Föreningen Sverige–DDR:s medlemmar. 1977 hade man cirka 1700 prenumeranter (Abraham 2005:320). Den tänkta adressaten för DDR-Revyn var de målgrupper som vanligtvis stod i centrum i utlandsinformationen: sympatisörer (till exempel Vänskapsförbundet Sverige–DDR), arbetarklassen (till exempel medlemmar och sympatisörer i APK, VPK, SAP och LO), multiplikatorer (till exempel lärare, journalister, skolungdomar) och övrig offentlighet (Abraham 2007:443–444).

Reportageserien från Schwedt

Analysen av språkliga och retoriska medel inriktas på sex industrireportage från staden Schwedt i den svenska utgåvan av DDR-Revyn från 1962. I analysen utgår jag från de genretypiska dragen för reportage så som inlevelse och närvaro genom ett ögonvittnes förmedling av ”verkligheten på plats”. Valet av material motiveras av månadsmagasinets uttalade persuasiva syfte och att tidigare historisk forskning (Abraham 2005, 2007, Linderoth 2002, 2005) gör det möjligt att förstå den retoriska situationen. Den retoriska situationen är komplex genom att påverkansförsöken riktas till andra länder med andra ideologiskt grundade system än avsändarens, i en tid belastad av totalitära staters påträngande propaganda. Schwedtreportagen är representativa för DDR-Revyn från den här tiden. I stort sett alla nummer av DDR-revyn under 50- och 60-talen hade reportage om industri (Abraham 2005, Almström, Dahlin & Ström 2015, Linderoth 2005).

De sex texterna som undersöks är reportage från följande arbetsplatser i Schwedt: en kartongfabrik (nr 7, s. 33–35), en byggarbetsplats (nr 8, s. 46–48), ett tanklager (nr 9, s. 42–44), ett oljekraftverk (nr 10, s. 49–51), en pappersfabrik (nr 11, s. 26–28) och slutligen samma oljekraftverk som i nr 10 (nr 12, s. 8–12).

Det gamla Tyskland och det nya Tyskland

Berättarjaget i samtliga analyserade reportage befinner sig i staden Schwedt som gränsar till Polen där det efter andra världskriget drogs en oljepipeline från Sovjetunionen. Pipelinen kom att stå för en stor del av energiförsörjningen i DDR:s uppbyggnad och utveckling. Staden kunde därmed användas för att illustrera tankefigurerna ’nu och då’ samt ’bra och dåligt’ och åskådliggör uppgörelsen med ”det gamla” Tyskland samt exempel på ”det nya Tyskland”. Exemplet (1) belyser de två tankefigurerna genom att det ”gamla Tyskland” framställs i detaljerade beskrivningar med attribut så som: ”dragiga tobakslador”, ”korsvirkeshus” och ”krokiga gränder” samt genom de sår efter andra världskriget som det ”gamla Tyskland” orsakat: ”många ruiner som kriget lämnat efter sig”. Det ”gamla Tyskland” associeras med slott, det vill säga ett helt annat politiskt system än det socialistiska. I det ”nya Tyskland” däremot arbetar man effektivt för att bygga upp något nytt och i det ingår att bygga nya bostäder. Över hela reportaget vilar metaforen ”att bygga”, vilket stärker tankefigurerna ’nu och då’ och ’bra och dåligt’ och viljan att visa det östtyska systemets version av socialism.

- (1) För flera månader sedan stod jag med Schwedts borgmästare uppe i ett kyrktorn och tittade ut över den 700-åriga staden. Då såg jag stora dragiga tobakslador, korsvirkeshus, krokiga gränder och många ruiner som kriget lämnat efter sig. På en stor plats framför det gamla slottet jagade vildkaninerna varandra i det frodiga gräset. Ett par husgrunder höll då på att grävas ut.

I dag ser det annorlunda ut. Jag räknar till 28 hus. Till största delen redan bebodda, andra snart färdiga för inflyttning. Och så finns det också ett halvt dussin byggnader som man ännu inte hunnit längre på än till första eller andra våningen. (1962 nr 8)

Dialog och anföring som närvaro eller distans

Utmärkande för Schwedtreportagen är de många och ofta långa dialogerna. Enligt Aare (2014) är direkt anföring och dialog ett genretypiskt drag som bidrar till textens närvaro. Emellertid kan dialog, i stället för att skapa närvaro, i vissa fall faktiskt motarbeta känslan av närvaro (Aare 2014:62–65). Precis som de flesta skrivna (litterära) dialoger avviker Schwedtreportagens dialoger från naturliga samtalsmönster. I en jämförelse av dramadialog och samtal har Marie Sörlin (2008) visat hur ickeflyt förekommer i dramadialog, något som hon förklarar som en informationsekonomisk strategi. I stället för att utnyttja dialog för närvaro använder författare dialoger för informationsförmedling och gestaltning av dramats karaktärer, ofta genom onaturligt långa och utförliga talturer (Sörlin 2008:33). Även Schwedtreportagen uppvisar ickeflyt och många onaturligt utförliga talturer. Exempel (2) åskådliggör en sådan lång och informationstät taltur när verkmästare Heinz Brandt på kartongfabriken för talan.

- (2) ”Nu tar pappersfabriken två megawatt ström från det reguljära nätet. Men snart kommer vårt verk i Schwedt att kunna leverera elkraft till detta nät. Varje kilowatt är viktig för vår ekonomi. Det växer upp över hundra nya företag i republiken och alla är enorma strömförbrukare. Därför ligger vi turbinbyggare i för att varje nytt aggregat ska börja leverera ström så fort som möjligt.” (1962 nr 7)

I. Det är svårt att föreställa sig att repliken verkligen var så här lång och formulerad på det sätt som återges i texten. Talturen i exempel (2) är sannolikt en sammanfattning av ett längre samtal och en blandning av berättarjagets frågor och Heinz Brandts svar. Sörlins tanke om informationsekonomi ligger nära till hands som en förklaring. Den här typen av dialog med långa

talturer som fjärrar sig från samtalsmönster, riskerar att skapa distans snarare än närvaro.

Ytterligare ett hinder för textens närvaro är, enligt Aare, så kallade uteslutna talturer (2014:64–65). En utesluten taltur innebär att en person i berättelsen svarar på en fråga eller följer upp ett tidigare påstående som så att säga har retuscherats bort. Uteslutna talturer är relativt vanliga i Schwed-reportagen. I exempel (3) förefaller några talturer ha uteslutits. Texten börjar med att berättarjaget öppnar samtalet med ”Egentligen kommer jag med anledning av pappersmaskinen” följt av informationen att verkmästaren ”tydligt” inte vet så mycket om papperstillverkning. Adverbet ”tydligt” antyder bortretuscherad tidigare taltur(er). I NEO:s artikel för ”tydligt” står: ”efter vad man kan förstå av (det tidigare) sammanhanget i satser som uttrycker någon form av slutsats”, vilket kan vara en rimlig tolkning av exempel (3).

- (3) Verkmästaren hittar jag i den stor och ljus hall [sic] bredvid pannhuset. Han leder montering av en åttamegawatts ångturbin. Som en grön padda ligger den och trycker i hallen och tittar på mig med sina blixtrande armaturögon. Fyra veckor tidigare hade jag stått på samma ställe och pratat med betongarbetarna som då gör golvet.

”Egentligen kommer jag med anledning av pappersmaskinen...” säger jag till Heinz Brandt som tydligt inte vet så mycket om papperstillverkning. (1962 nr 7)

II. Vidare diskuterar Wallander (2002) citat i tidningsprosa och menar att direkta anföringar förvisso kopierar ord men utan krav att ordagrant imitera någons yttrande. Tidningstextens direkta citat (till skillnad från fiktionsprosan) innehåller i allmänhet uteslutning och förtätningar utan att detta ställer till problem för hur läsaren uppfattar överensstämmelsen med verkligheten. Man kan se det som att reportern sluter ett journalistiskt kontrakt med läsaren som innebär att läsaren förstår innehållet som hemmahörande i det verkliga samtalet (Wallander 2002:24).

En följd av Wallanders resonemang skulle vara att inklippta repliker och uteslutna talturer inte utgör ett problem för läsarens inlevelse. Jag tror likväl att det gör det. Ett sätt att förstå betydelse för inlevelse vad gäller direkt anföring går via textens tidsperspektiv. Inom den narratologiska teorin skiljer man mellan å ena sidan den upplevande berättaren och å andra sidan den återgivande berättaren. Mycket kortfattat kan det förklaras som att den upplevande berättaren är placerad i scenens här och nu, medan den återgivande berättaren i stället har ett efterhandsperspektiv, ett där och då (Ge-

nette 1980:245). Jag menar att inklippta repliker i form av direkt anföring med uteslutningar och förtätningar – trots det journalistiska kontraktet – skapar ett efterhandsperspektiv, vilket medför ett brott mot textnärvaro.

Jag ser ett efterhandsperspektiv även i, de i Schwedtreportagen så frekventa, beskrivande anföringsverben och anföringssatserna. Avsikten med anföringsverben och anföringssatserna förstår jag som ett sätt att karaktärisera personer och föra in berättarjagets iakttagelser. Samtidigt riskerar bruket av karakteristikan att ge känsla av tillägg i efterhand. I reportaget från kraftverket (nr 10) beskrivs en av arbetarna genom ett antal beskrivande anföringsverb ”fräste Alex”, ”skrek Alex”, ”dånade Alex”, ”brummade Alex” etc, se exempel (4).

- (4) ”Om ni ska börja spela förmyndare då struntar jag i brigaden” skrek Jochen, och rusade ilsket ut ur boden och smällde igen dörrarna efter sig. [...] ”En sån gröngöling”, brummade Alex. (1962 nr 10)

Som jag ser det skymmer de beskrivande anföringsverben inlevelse i dialogen i skribentens iver att ge karaktär åt textens personer. Det skapar åtminstone drag av efterhandsperspektiv, kanske för att de är så många.

I ett annat reportage, den här gången från byggarbetsplatsen, samtalar berättaren med en kranförare på följande vis:

- (5) ”900 lägenheter har vi byggt hittills”, berättar Erna för mig. ”Det är bara början. När det blir 6 000, packar vi in våra verktyg i rygg-säckarna.”
 ”Tillsammans med kranen”, skämtar jag.
 ”nä”, ger Erna tillbaka. ”Den drar vi i ett snöre efter oss” (1962 nr 8)

Anföringssatserna i exempel (5) ”skämtar jag” och ”ger Erna tillbaka” visar i detta fall relationen mellan berättarjaget och kranföraren. Också här blir min läsning att detta återberättas och att utseendet på relationen är konstruerad i efterhand, men som påverkande strategi är det här exemplet dock särskilt intressant. Till skillnad från exempel (4) där textens person Alex gestaltas genom skribentens val av anföringsverb, så gestaltas relationen mellan textjaget och kranföraren i anföringssatserna i exempel (5). Gestaltningen implicerar ett ”vi”. Relationen mellan berättaren och kranföraren framstår som vänlig, orädd och jämbördig, något som går tillbaka till propagandastrategin att visa en god bild av DDR. I just det här exemplet är den jämbördiga kranföraren dessutom kvinna.

Analysen ger vid handen att sambandet mellan dialog och närvaro inte med nödvändighet är direkt. I Schwedtreportagen förekommer överlånga och uteslutna talturer, inklipta repliker, beskrivande anföringsverb och anföringssatser, vilka alla mer eller mindre ger ett efterhandsperspektiv. Anföringssatser som gestaltar relation mellan textens karaktärer får dock en retorisk verkan i gestaltningen av relationer mellan människor i de scener som återges.

Berättaren som förmedlande instans

Det typiska reportaget har en förmedlande instans som är både berättare och ögonvittne. Ögonvittnesfunktionen bidrar till känsla av närvaro och inlevelse i textens berättelse och dess scener. De sex Schwedtreportagen är uppbyggda kring ett berättarjag, Edwin Stieber, som besöker Schwedts arbetsplatser. Reportagen börjar genomgående med att berättarjaget anländer till platsen, följt av att han samtalar med personer och reflekterar över det han ser och hör. Det tidigare exempel (1) visade berättarjagets betraktelser vid ankomsten till en byggarbetsplats och de reflektioner av det ”nya Tyskland” hans intryck gav upphov till.

Inom det narratologiska fältet har man diskuterat den förmedlande instansen allt sedan Gérard Genette (1980) beskrev den upplevande berättare som svaret på den enkla frågan Vem är det som ser? Senare förtydligade och utvecklade Genette (1988) ”se” till att gälla all perception och frågan ändrades till Vem är det som percipierar? Förståelsen av den upplevande berättaren preciserades med andra ord till att vara textens percipierande instans.

Den förmedlande instansen är närvarande i materialets samtliga reportage från inledning till avslutning. I de följande exemplen – (6), (7) och (8) – visas tre textutsnitt som får åskådliggöra de många återgivna percipierade intryck i reportagen. Läsaren följer berättarjagets blick och hörsel i olika Schwedtmiljöer. I exempel (6) ser berättaren ”jättestora oljeeldade ångpannor”, ”Två kyltorn”, ”montage-portalkranen” och en ”farbar lastbrygga”. I exempel (7) ser berättaren ”konturerna av en ångpanna” och fragment av en blivande turbinbyggnad. Exempel (8), slutligen, illustrerar att berättaren hör hur en motor börjar knacka för att sedan stanna helt.

- (6) I dag kan jag se byggnaderna för jättestora oljeeldade ångpannor och andra typiska installationer. Två kyltorn reser sig 40 och 60 meter i höjden. Den breda montage-portalkranen har fått en liten tjock bror – en farbar lastbrygga. (1962 nr 12)

- (7) Ännu behöver jag en hel del fantasi för att kunna se konturerna av en ångpanna i några monterade stålplåtar. Den blivande turbinbyggnaden reser sig ännu bara som ett rostrött fragment, en tredjedel av stålskelettet är kanske monterat. (1962 nr 10)
- (8) Motorns monotona brummande avbryts av knackningar och ett ojämnt dunk. Nu tystnar ljudet – motorn har stannat.

Gereck skyndar med långa, snabba steg genom den lösa sanden, som breder ut sig här som överallt i Schwedt. Tre arbetare står vid motorn. (1962 nr 9)

Texterna i (6), (7) och (8) är exempel hur perceptionsverb används som språkliga resurser för ögonvittnesfunktionen i Schwedtreportagen. Ett perciperande berättarjag kan fylla tre funktioner. Alla tre funktioner urskiljs hos Aare (2014), men medan hennes syfte är att beskriva reportagegenren så är mitt att förstå textens språkliga resurser som persuasiva medel. Den första funktionen är kopplad till berättarens placering i den beskrivna scenen vilket förflyttar läsaren till textens här och nu. Enligt Aare (2014:32) för reportagets tradition av reporterns berättelse om ”verkligheten” med sig att texten ska berätta något om verkligheten och inbjuda till läsarten att föreställa sig denna verklighet. Som redan nämnt så skapar det ett ”ögonvittne” med vilket läsaren medupplever samtidigt som läsaren får en bild av det beskrivna, på så sätt att det framstår som sant. Den andra funktionen rör de detaljerade beskrivningarna i form av nominalfraser med adjektiviska bestämmingar eller som Aare (2014:37) uttrycker det ”med berättarens bildspråk”: ”dragiga tobakslador” (exempel 1), ”jättestora oljeeldade ångpannor” (6), ”motorns monotona brummande” (8). Sådana beskrivningar kan betraktas som engagerande och känslöappellerande. Den tredje funktionen ligger i det urval av vad som percipieras från berättelsens scen. Detta beskriver Aare (2014:52–58) som att berättaren blir ett filter för värderingar. *Vad* som percipieras är viktigt: ”dragiga tobakslador” (1), ”oljeeldade ångpannor” (6), ”turbinbyggnader” (7), ”tre arbetare [som] står vid motorn” (8).

För att sammanfatta resonemanget ovan så förefaller de tre funktionerna för den perciperande instansen att skapa ett engagemang, genom att bjuda in läsaren till att meduppleva det återberättade i ett här och ett nu. Att skapa engagemang är generellt sett en retorisk strategi. Som retoriskt medel är emellertid urvalet av vad som percipieras än mer intressant. Urvalet som sådant medför en begränsning av berättelsens och scenernas information, vilket i sig betyder att urval alltid har ett inbyggt perspektiv. En förståelse för

perspektiv i text rör just informationsurval som begränsning i vad och hur en förmedlande instans i mer eller mindre överförd betydelse ”ser” (Almström Persson 2009:31–39). Jag menar att den förmedlande instansens urval utgör argumenten i texterna. I Schwedtreportagen framstår berättarens urval, genom dennes perception, som exempel på ”det nya” Tyskland och dess industriella utveckling.

Textens närvaro och den retoriska funktionen *evidentia*

Analysen av materialets anföringar och texternas förmedlande instans leder fram till en diskussion om textens närvaro. Just detta, avsändarens förmåga att skapa känsla av närvaro, har framhållits som ett starkt påverkansmedel. När Perelman och Olbrechts-Tyteca 1971 [1958] presenterar vad de kallar *den nya retoriken* lyfter de fram närvaro som ett av de mest kraftfulla medlen för påverkan (1971: 119, 116–117). Att retoriken kallas ny kopplas till att Perelman och Olbrechts-Tyteca vill omforma den klassiska retoriken till en retorik för vår tid. Det gör de genom att diskutera nya villkor för talaren, talet och publiken. De pekar på att den antika retorikteorin utgår från relativt förutsägbara situationer där en talare lägger fram sina argument inför en närvarande publik. I sin moderna retorik vill Perelman och Olbrechts-Tyteca utvidga ”talet” till alla kommunikationsformer vars syfte är att påverka och de framhäver särskilt massmedia och moderna mediala villkor där publiken/mottagaren är något som talaren/avsändaren måste föreställa sig. Till det ”nya” hör även att syftet med det retoriska talet/texten inte nödvändigtvis är att övertala, utan avsikten kan vara att övertyga.⁴ Det senare öppnar för att en text inte måste följa en argumenterande struktur där argument för och emot en tes uttryckligen träder fram. Förståelsen för retoriska yttranden utvidgas därmed till att gälla all påverkanskommunikation, inte bara den som följer klassiskt argumenterande struktur (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971:4–9).

Eftersom avsändaren inte ser eller kan vara helt förvissad om vilka som kommer att läsa texten, måste avsändaren framställa sin övertygande text på ett sådant sätt som avsändaren själv tror kan övertyga. Enligt Perelman och Olbrechts-Tyteca bör avsändaren därför gå tillbaka till sig själv och söka i sitt eget förnuft eller sina egna värdeomdömen för att hitta vad som kan vara

⁴ En förenklad förklaring av skillnaden mellan de båda begreppen är att *övertala* ses som effekten av saklig och ofta explicit argumentation, medan *övertyga* därutöver framhåller effekt på mottagaren känsla och vilja, något som kan ske med såväl explicit som implicita medel.

persuasivt (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971:23–31). Riktigt konkreta blir Perelman och Olbrechts-Tyteca inte när de skriver om hur det egna för- nuftet och det egna värdeomdömet kan få språkliga uttryck, men det är i det här sammanhanget som de lyfter fram närvaro som påverkansmedel för text i allmänhet och massmediatexter i synnerhet. De menar att text eller textpassager med språkligt markerad närvaro vägleder mottagaren till de värden och argument som avsändaren vill förmedla (1971:116–117). Det retoriska begreppet, eller den retoriska funktionen, för detta är *evidentia*.

Schwedtreportagen som evidentia

En förmedlande instans som interagerar och percipierar i en berättelses scen, medför i typfallet den retoriska funktionen *evidentia*. I Lausbergs *Handbook of literary rhetoric* definieras *evidentia* med referenser till i stort sett samtliga klassiska retorikverk på grekiska och latin. I egenskap av hand- bok erbjuder Lausberg inga omfattande resonemang, utan *evidentia* för- klaras kortfattat som att mottagaren upplever sig bevittna det som beskrivs genom att avsändaren uttrycker sig på ett sådant sätt att mottagaren tycker sig se handlingen utspelas framför sina egna ögon (Lausberg 1998, §812). Definitionen har med andra ord uppenbara likheter med ögonvittnesbegreppet.

Kanske är den viktigaste delen av Lausbergs definition den som rör förståelsen av att *evidentia* är tudelat. Dels medför *evidentia*funktionen klarhet och tydlighet för mottagaren, genom att så verkligt som möjligt visa att något har hänt eller sannolikt skulle kunna ha skett: en evidens. Dels fram- manar *evidentia* bilder och associationer, något som kan väcka mottagarens känslor och engagemang. Det sista leder till det önskvärda att mottagaren känner sig delaktig i presentationer av händelser, personer och objekt (Lausberg 1998, §812).

Den här artikelns analys pekar mot att den retoriska strategin i Schwedtmaterialet är att försöka skapa *evidentia*funktion. Reportagen är, som jag har visat, livfulla och detaljerade berättelser, med en tydlig berättare som tar med läsaren på besök på olika industrier och andra arbetsplatser för att skapa evidens. Upplevelsen av industrin förmedlas på ett entusiastiskt sätt genom berättarens metaforik och genom att han interagerar med personer som arbetar i den verksamhet som beskrivs. Läsaren får på så vis också personliga och känsloladdade intryck av de besökta arbetsplatserna.

Evidentia leder oss dessutom vidare till frågan om vilket budskap som finns i Schwedtreportagen. I den samtida retorikforskningen konstaterar bland andra Kjeldsen (2002, 2012) att *evidentia* kan användas för att peka ut

argument, något som kan jämföras med Perelman och Olbrechts-Tytecas tanke om att språkligt markerad närvaro i text vägleder mottagaren till de värden och argument som avsändaren vill förmedla (1971:116–117). Än en gång vill jag därför ta upp urvalet i vad ögonvittnet ser och koppla det till analysen av argumenten i Schwedtreportagen. Genom att följa berättarens perception görs ett urval av vad som ska berättas. Därtill värderas den valda informationen genom berättarens explicita intryck. Textens perciperande instans är i sig ett ”bevis” för hur det ser ut i Schwedt och därmed i DDR, ett vittne med ett vittnesmål, samtidigt som själva urvalet av bevis i sig medför ett perspektiv på det bevittnade. Jag menar att reportagen låter mottagaren se det ”nya Tyskland” och att detta kontrasteras mot det ”gamla Tyskland”. Dessutom tolkas och värderas urvalet av det ”nya Tyskland” respektive det ”gamla Tyskland” genom de upplevelser, den interaktion och de intryck som ögonvittnet förmedlar.

Myten om framsteget

Det slutliga steget i den retorisk kritiska analysen innebär att sätta textens kunskap och idégoods i ett större samhällsligt perspektiv (Mral, Gelang & Bröms 2016:13–14). De argument som reportagens evidentiafunktion pekat ut rörande den östtyska utvecklingen av industri, byggande och jämlikhet ser jag som explicita budskap. Men här finns också en större och mer implicit argumentation som jag vill koppla till den komplexa retoriska situationen för DDR:s tidiga utlandspropaganda. Jag åsyftar den utmaning som Liga für Völkerfreundschaft stod inför vad gällde att balansera det socialistiska totalitära politiska systemet mot en diplomatisk hållning gentemot andra politiska system. I enlighet med Perelman och Olbrechts-Tytecas tankar om massmediers retoriska villkor måste avsändaren framställa sin text på ett sådant sätt som avsändaren själv tror kan övertyga. De menar att avsändaren i ett slags självreflektion ska söka sina egna värderingar för att hitta vad som kan vara gemensamt med fler (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971:23–31). I den här undersökningens material är en möjlig förståelse för hur avsändaren går tillbaka till sig själv, förbunden med utnyttjandet av ett politiskt ideologiskt mer eller mindre ofärgat idégoods. Dessa idéer eller värderingar rör i Schwedtreportagen industrins framsteg vilka idémässigt kopplas samman med samhällets utveckling. Man skulle kunna tala om påverkan genom utnyttjandet av en myt som möjlig gemensam bas för avsändaren och hur denne föreställer sig mottagaren. I Chiara Botticis (2007) forskning om politiska myter framhålls kollektiva föreställningar kring

gemensamma värden. Bottici menar att myter som utnyttjas i politisk diskurs utgör svar på behov av gemensam förståelse och mening för en grupp människor, men kan också utnyttjas när ett sådant behov finns mellan olika samhällen (Bottici 2007:177–191).⁵

Medie- och propagandaforskning har tidigare belyst hur reportage för en internationell publik använder myter. Ett exempel är Kari Andén Papadopoulos (2005) inledningsvis nämnda studie om USA:s politiska kommunikation under Irakkriget. Hennes analys åskådliggör hur myter används i reportage med internationell spridning. Hon visar hur regeringen Bush använde myten om ”det godas kamp mot det onda” i retoriken om USA som frihetens och demokratis försvarare i Irak. Det senare beskriver hon som myten om amerikaner som frälsare och befriare (Andén Papadopoulos 2005:9, 89).

Den myt som jag ser utnyttjad i Schwedtreportagen rör alltså tanken om framsteget. Framstegsmyten i den europeiska traditionen är väl beskriven från idéhistoriskt perspektiv framför allt av Bernt Skovdahl (1996, 2010). Han menar att myten om framsteget kan förstås som en föreställning om att människolivet i väsentligt avseende kan förbättras genom vetenskapliga och framför allt tekniska framsteg. Skovdahl beskriver hur framstegstanken under 1900-talet mer ensidigt än tidigare faller tillbaka på en vetenskapstro och en tekniktro. Han menar därför att framstegstron kan ses som den moderna industrikulturens centralmyt och som en modern västerländsk politisk överideologi, som en självklar ram inom vilken underordnade ideologier såsom socialism, liberalism, kommunism och nationalism presenterar alternativa uttolkningar av framstegets innebörd och krav (2010:75). Mot fonden av den komplexa retoriska situationen för DDR:s utlandspropaganda under det tidiga 1960-talet, menar jag att den östtyska utlandspropagandan drog nytta av den för tiden västerländska tron på industrins utveckling. På så vis kunde man appellera till gemensamma värden som överflyglade politiskt ideologiskt tankegods.

Reportage som påverkansmedel

Den här artikeln har som övergripande syfte att förstå reportage som persuasivt medel. För detta har en retorisk kritisk analys av påverkansstrategier i DDR-Revyns Schwedtreportage från tidigt 1960-tal genomförts. I undersökningen har jag resonerat om närvaro och inlevelse kopplat till

⁵ För en genomgång av olika teorier om politisk myt se Bottici (2007).

reportagets ögonvittnesfunktion. På en språklig nivå har undersökningen visat att materialet har en tydlig berättarröst som ser, hör och upplever detaljer i det som återges. Texterna karakteriseras av ett berättande subjekt, ett ”jag”, som kopplas till perceptionsverb och nominalfraser med bestämmningar, vilka uttrycker berättarens intryck i textens här och nu samt tankefigurena ’nu och då’ och ’bra och dåligt’.

Jag har också diskuterat direkt anföring och dialoger som ett medel för textnärvaro. Emellertid menar jag att texternas informationstäta talturer, utslutna repliker och beskrivande anföringsverb och anföringssatser bidrar till ett efterhandsperspektiv, något som kan skapa distans snarare än närvaro. De överlånga talturerna fungerar i första hand som förmedlare av information och sakinnehåll; information som i första hand bidrar till att bygga upp scenerna och narrationen. Den argumenterande informationen framkommer i stället i urvalet av det som berättaren percipierar. I Schwedtreportagen finns emellertid exempel på dialoger som trots efterhandsperspektivet kan ha en persuasiv verkan. Iakttagelsen rör själva anföringssatserna. De kan verka på två nivåer: en direkt och en indirekt. På den direkta nivån signaleras efterhandsperspektiv. På den indirekta nivån, däremot, kan anföringsfraserna representera aspekter som utgör en del av målen för propagandan: en representation av DDR som en stat för mänsklighet och vänskap.

Retoriskt strategiskt ser jag evidentiä i textens ögonvittne. Läsaren av DDR-Revyns reportage får meduppleva den entusiastiska berättarens skildringar. Den läsare som går med på kontraktet att närvara i texten tillsammans med berättarrösten kan därmed dela berättarens känslor inför de återgivna betraktelserna. Evidentiä innebär därtill att det som hamnar i berättarens perceptionsfält framstår som evidens för verkligheten, på samma gång som det medför ett perspektiverat urval av möjliga saker att betrakta. Genom evidentiä lyfts argument fram på ett sätt som inte är påträngande på det sätt som kan associeras med totalitära staters propaganda (Andén Papadopoulos 2005:17).

Jag har tolkat Schwedtreportagens budskap som att det rör ett bättre ”nytt Tyskland” genom utveckling av industri, byggande och jämställdhet. Linderoths studier (2002, 2005) visar att DDR ville ha en diplomatisk hållning i sin tidiga utlandspropaganda. Därför menar jag att man sökte ett mildare uttryck i sina påverkansförsök som inte andades totalitär propaganda. Man kunde tack vare reportageformen visa fördelarna med det egna ideologiska systemet utan risk att stöta bort västlänarna.

DDR:s påverkansförsök utnyttjade värden som kunde betraktas som gemensamma med mottagarna: tanken om framsteget. Framstegstanken kan

ses som en politisk myt av vad Skovdahl (1996, 2010) kallar överideologisk karaktär. När Perelman och Olbrechts-Tyteca (1971) skriver att avsändaren av retorik i massmedier bör söka bland sina egna värderingar för att hitta vad som kan vara persuasivt, så tror jag att myter utan politiskt ideologiska förtecken är just en sådan strategi. Reportage i nyheter och featureformat är en genre som har evidentiärfunktion och kan utnyttjas i politisk kommunikation. Särskilt effektivt verkar genren vara i internationella påverkansförsök där mottagarna är, som Perelman och Olbrechts-Tyteca uttrycker det i sin nya retorik, någon som avsändaren endast kan föreställa sig.

Litteratur

- Aare, Cecilia 2014. *Att se genom de andras ögon. Narrativa strategier för att skapa inlevelse i reportage*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Abraham, Nils 2005. Östtysk propaganda i Sverige – DDR:s kulturcentrums roll i östtysk public diplomacy gentemot Sverige efter 1972. I: Thomas Wegener Friis & Andreas Linderöth (red.), *DDR og Norden Østtysk–nordiska relationer 1949–1989*. Odense: Syddansk Universitetsforlag. S. 307–328.
- Abraham, Nils 2007. *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden. Zur public diplomacy der DDR gegenüber Schweden nach der diplomatischen Anerkennung (1972–1989)*. Berlin: LIT Verlag Dr. W. Hopf.
- Almström Persson, Gunilla 2009. *Perspektiv i polisprotokoll*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Almström Persson, Gunilla, Maria Dahlin & Annika Ström 2015. *Mare nostrum. Hur retorik skapar kollektiv och nationell identitet i Östersjövärlden*. Ansökan om forskningsbidrag för nya forskningsprojekt från ÖSS, 2014.
- Andén Papadopoulos, Kari 2005. *Propagandakriget i backspeglarna. En studie i påverkansförsök och svenska nyhetsmedier*. KBM:s temaserie, 2005:3, Krisberedskapsmyndigheten.
- Bottici, Chiara 2007. *A philosophy of political myth*. Cambridge: Cambridge University press.
- Fairclough, Norman 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity.
- Fischer, Otto, Patrik Mehrense & Jon Viklund (red.) 2014. *Retorisk kritik. Teori och metod i retorisk analys*. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Fowler, Roger 1992. *Language in the news. Discourse and ideology in the press*. London: Routledge.
- Foss, Sonja K. (red.) 2009. *Rhetorical criticism. Exploration and practice*. 4. uppl. Long Grove: Waveland Press.
- Genette, Gérard 1980. *Narrative discourse. An essay in method*. Ithaca & New York: Cornell University Press. [Franskt original 1972.]
- Genette, Gérard 1988. *Narrative discourse revisited*. Ithaca & New York: Cornell University Press. [Franskt original 1983.]
- Kjeldsen, Jens E. 2002. *Visuel retorik*. Bergen: Universitetet i Bergen.

- Kjeldsen, Jens E. 2012. Pictorial argumentation in advertising: visual proper and figures as away of creating visual argumentation. I: Frans H. van Eemeren & Bart Garssen (red.), *Topical themes in argumentation Theory. Twenty exploratory studies*. Heidelberg: Springer. S. 239–262.
- Lausberg, Heinrich 1998. *Handbook of literary rhetoric. A foundation for literary studies*. Leiden: Brill. [Tyskt original 1963.]
- Linderoth, Andreas 2002. *Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972*. Lund: Lunds universitet.
- Linderoth, Andreas 2005. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1954–1972 – en kamp för erkännande. I: Thomas Wegener Friis & Andreas Linderoth (red.), *DDR og Norden Østtysk–nordiska relationer 1949–1989*. Odense: Syd-dansk Universitetsforlag. S. 235–262.
- Mral, Brigitte, Marie Gelang & Emelie Bröms 2016. *Kritisk retorikanalys. Text, bild, actio*. Ödåkra: Retorikförlaget.
- NEO = Nationalencyklopedins ordbok. 1995–1996. Höganäs: Bra böcker. Nygren, Gunnar & Jöran Hök (red.) 2016. *Ukraina och informationskriget. Journalistik mellan ideal och själv censur*. Karlstad: Myndigheten för samhälls- skydd och beredskap (MSB).
- Perelman, Chaïm & Lucie Olbrechts-Tyteca 1971. *The new rhetoric. A treatise on argumentation*. Notre Dame: University of Notre Dame Press. [Franskt original 1958.]
- Seiler Brylla, Charlotta 2011. Nation Marketing under kalla kriget. DDR:s utlandspropaganda i Sverige. I: Andreas Åkerlund (red.), *Kulturtransfer och kulturpolitik. Sverige och Tyskland under det tjugonde århundradet*. Uppsala: Uppsala universitet. S. 85–112.
- Skovdahl, Bernt 1996. Framstegstankens förfall? En forskningsöversikt över 1900-talets framstegstanke. Eslöv: B. Östlings bokförlag.
- Skovdahl, Bernt 2010. *Förlorad kontroll. Den ifrågasatta framstegstanken*. Stockholm: Dialogos.
- Sörlin, Marie 2008. *Att ställa till en scen. Verbala konflikter i svensk dramadialog 1725–2000*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Viklund, Jon 2014. Retorisk kritik – en introduktion. I: Otto Fischer, Patrik Mehrense & Jon Viklund (red.), *Retorisk kritik. Teori och metod i retorisk analys*. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Wallander, Kristina (2002). *Nyhetstextens förvandlingar: fyra nyhetsberättelser i Dagens nyheter 1914–1993*. Umeå: Institutionen för kultur och medier, Univ.